

ВІЙСЬКОВО-ПРИКЛАДНА ПІДГОТОВКА КУБАНСЬКИХ КОЗАКІВ 2-Ї ЧЕРГИ СЛУЖБИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В.В.Задунайський

АНОТАЦІЯ

У статті на основі штабних документів II Таманського полку за 1907-1908 рр. досліджуються основні напрямки, пріоритети та особливості військово-прикладного вишколу кубанських козаків, що перебували у пільгових кавалерійських полках II-ї черги.

Ключові слова: Кубанське козацтво, бойова підготовка, II Таманський кінний полк, сотня, бойове мистецтво, зброя.

Козацькі військові формування в тому чи іншому вигляді проіснували понад 500 років, засвідчивши закономірність збереження та постійної трансформації їх військово-прикладного вишколу та відповідної системи. Одним із останніх етапів існування цієї військово-привілейованої верстви став початок ХХ ст. Тоді військова служба козаків мала певні відмінності, бо у стройових частинах I-ї черги козаки перебували постійно й займалися тривалою військовою підготовкою, а в пільгових частинах II-ї і III-ї черги значну кількість часу знаходилися вдома [1]. До речі, засади функціонування пільгових козацьких частин II-ї і III-ї черги теж різнилися між собою.

На нашу думку, брак обізнаності зі змістом військової служби козаків у пільгових частин II-ї черги заважає розумінню специфіки збереження та розвитку військово-прикладних навичок та боєздатності козацького загалу під час тривалого перебування у відповідних формуваннях. З огляду на це, неупереджений огляд особливостей бойової підготовки козаків-кіннотників під час перебування у пільгових частинах II-ї черги є вповні актуальною дослідницькою проблемою.

Відповідний огляд буде здійснено на підставі аналізу військового вишколу козаків II Таманського кавалерійського полку Кубанського козацького війська за 1907-1908 рр.

Аналізуючи стан розробки зазначеної проблеми в історіографії, доводиться констатувати відсутність комплексного дослідження навіть загальних принципів функціонування пільгових козацьких частин на початку ХХ ст., тим більше основ бойового вишколу козаків. Так, провідний історик Кубанського козацтва Ф.Щербина детально висвітлив лише основні засади його військової системи, залишивши поза увагою особливості функціонування пільгових частин II-ї черги [2].

Щодо представників сучасної вітчизняної та зарубіжної історіографії, що займаються військовою історією козацтва, то вони теж розглядають лише загальні параметри військової служби й вишколу кубанських козаків на початку ХХ ст. Свідченням чого є зміст праць А.Авраменка, А.Малукала, Б.Фролова, В.Чумаченка та А.Шахторіна [3].

Автор представленої розробки послідовно досліджує військову історію Кубанського козацтва, але досі зосереджував основну увагу на кінних частинах I-ї черги служби та аналізував загальні особливості військово-прикладної системи козацької спільноти в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. [4].

Отже, в історіографії досі відсутнє дослідження військової підготовки кубанських козаків у пільгових частинах II-ї черги на початку ХХ ст., що обумовило актуальність звернення до цієї проблеми та визначило мету цієї статті. У підсумку дослідження буде висвітлено невідомі аспекти бойової підготовки кубанських козаків та введено до наукового обігу низку нових фактів і документів.

Джерельною основою цієї статті стали матеріали Державного архіву Краснодарського Краю Російської Федерації (ДАКК). Особливо цінними виявились документи штабу II Таманському полку Кубанського козацького війська [5].

Переходячи до безпосереднього розгляду зазначеної проблеми, звернемо увагу на той факт, що у складі Кубанського козацького війська напередодні Першої світової війни нараховувалось 33 полки кавалерії, з яких 22 були пільговими (з них 11 належало до II-ї черги) [6]. Підкреслимо, що огляд особливостей військової підготовки козаків II Таманського полку дає уявлення про відповідний вишкіл усіх пільгових полків II-ї черги Кубанського козацтва, що було обумовлене тогочасним посиленням уніфікації засад військової служби козацьких частин відповідно до вимог військового керівництва Російської імперії.

Ведучи мову про особливості військово-прикладної служби козаків у згаданих пільгових частинах, необхідно мати на увазі обмежений час несення відповідної служби в мирний час. Причиною цього було переведення на повну пільгу та наданні тривалих відпусток [7].

Аналіз бойової підготовки козаків II Таманського полку розпочнемо із ознайомлення з розпорядком повсякденної служби та побуту, який забезпечував чіткість та послідовність їх реалізації. Підкреслимо, що цей розпорядок був загально-полковим, а тому дублювався в усіх сотнях, більшість з яких знаходилась на значній відстані від штабу полку (в кількох містах і містечках Білорусії) [8].

Далі детально ознайомимося зі змістом цього важливого документа [9]. Так, підйом відбувався о 5-30, а відбій – о 22.00. Після підйому козаки впродовж 30 хвилин мали приготуватися до служби, а потім цілу годину поралися біля коней (чистили їх та прибирали приміщення). О 7 годині передбачався чай, після якого відбувалась півгодинна гімнастика. З 8 години до 10.30 мали відбуватись спеціальні військові заняття. Далі передбачалась 30-хвилинна приборка та відбувався обід, на котрий відводилась година часу. Після обіду впродовж години козаки мали нагодувати та напоїти коней. З 13.00 – до 15.00 передбачено відпочинок. Після відпочинку виділялось 30 хвилин для підготовки до занять за розкладом. Зазначені заняття тривали півтори години – до 17.00. З 17.00 – до 19.00 проводилась приборка коней та водопій. Далі передбачалась вечеря, що тривала з 19.00 – до 20.00. Після вечері впродовж години козаки займались хоромим співом. О 21.00 відбувалась «зоря», після якої козаки готувались до сну.

Представлений порядок денний засвідчує досить логічну систему військового побуту козаків-пільговиків. При цьому, кількість часу, що приділявся щоденно на військово-прикладну підготовку становить 4 години. На нашу думку, такий обсяг часу є, з одного боку, не дуже обтяжливим, а з іншого – достатнім для опанування нових вмінь та відточування опанованих раніше навичок.

До речі, дуже слушним є забезпечення відпочинку впродовж двох годин після обіду. Такий підхід дозволяв не лише відновити сили, але й давав можливість приступити до наступного етапу бойової підготовки без відчуття важкості, що може виявлятися у разі активних фізичних вправ відразу після прийому їди.

Звернемо увагу й на досить значну кількість часу, що приділявся опікуванню за кінями. Завдяки цьому козаки не лише мали можливість забезпечити належні умови утримання свого бойового товариша-коня й зберегти його дієздатність, але й закріпити необхідний для кіннотника стиль опіки-контролю-довіри між вершником та конем. Наголосимо й на тому, що в козацьких частинах кінь був власністю козака, а тому, як правило, ставлення до нього у козаків було більш доброзичливим та бережливим [10].

Поряд із розпорядком дня на літній період служби, існував подібний розпорядок і на зиму. Так, 09.12.1907 в наказі № 343 по II Таманському полку було оголошено «Розпорядок дня» на зимовий період (з 15.12.1907 – до 15.02.1908) [11]. В ньому

збережено всі основні позиції, натомість мало місце незначне коригування обсягу часу на ті чи інші складові розпорядку дня. Зокрема, мало місце збільшення на 30 хвилин часу, що приділявся на нічний сон та вечерю. Поряд із цим мало місце й незначне скорочення часу, що виділявся на військово-прикладні заняття та на відпочинок після обіду.

Отже, впродовж зимового періоду козаки спали й вечеряли на півгодини довше, а займались бойовою підготовкою та відпочивали після обіду на півгодини менше. На нашу думку, наведені зміни були обумовлені особливостями зимового періоду, що стосувались скорочення світового дня та низьким температурним режимом погоди. В цілому зазначені зміни виглядають доречними, за виключенням збільшення часу на вечерю. Видається, що вистачило б на вечерю й одної години, натомість корисніше було б півгодини додати до нічного сну для кращого відпочинку перед насиченим навчальним днем.

Таким чином, розпорядок дня, як на літній, так і на зимовий період служби в II Таманському полку був достатньо логічним і таким, що забезпечував необхідні умови для військово-прикладного навчання козака-кіннотника.

Далі розглянемо зміст військово-прикладного вишколу козаків у згаданому полку. Задля цього проаналізуємо «Розклад літніх занять у сотнях» (з 25 квітня – до 1 червня 1907 р.), затверджений 17 квітня 1907 р. [12]. У зазначеному документі подавався зміст військової підготовки на кожен день тижня. Так, щопонеділка козаки спочатку мали впродовж 2,5 годин проводити заняття з кінної їзди індивідуально та у складі свого взводу, а після обіду 1,5 години навчатись прийомам володіння зброєю у пішому ладі. Тобто, в цей день відбувались заняття в різних військових порядках, що є досить слушним. Щовівторка впродовж 2,5 годин передбачалось навчання козаків верховому бою у складі сотні. Опанування цих навичок було дуже важливим для вдосконалення козацької тактики кінного бою. У другій половині дня протягом 1,5 години відбувались заняття з опанування основ військових статутів та військової теорії. Кожної середи 4 години (з 8.00 – до 12.00) мали відбуватись заняття з ведення розвідки й сторожової служби та відпрацьовувались навички бою у пішому й кінному ладах. Цікаво, що з огляду на потреби комплексного навчання в польових умовах передбачалось проведення занять без повернення у частину. Щочетверга козаки у першій половині дня мали 2,5 години проходити вишкіл у складі сотні щодо ведення бою у пішому ладі поряд із закріпленням вимог статутів. Після обіду планувалось упродовж 1,5 години вдосконалювати вогневу підготовку та володіння шашкою в пішому ладі. Інакше кажучи, мало місце певне урізноманітнення занять. У п'ятницю виділялось до 6 годин часу на здійснення кінних маршів з обідом у полі, що супроводжувалось відпрацюванням певних моделей тактики бою й найбільше відповідало вимогам ймовірного бойового зіткнення. Цей вишкіл, вочевидь, підсумовував заняття за попередні дні. Кожної суботи до обіду відбувалась чистка зброї й приміщень та прийняття бані. Після цього козаки відпочивали.

Отже, впродовж тижня на різні види військового навчання виділялось 22 години.

Відразу звернемо увагу на співвідношення часу, що призначався для основних напрямків підготовки:

- на навчання у кінному ладі припадало 12 годин (становить майже 55% часу);
- на вишкіл у пішому ладі виділялось 8,5 годин (становить майже 38% часу);
- на заняття з військової теорії припадало 1,5 години (майже 7%).

Наведені цифри засвідчують значну перевагу військово-прикладних занять перед теоретичними. Поряд із цим, серед військово-прикладних занять домінували ті, що відбувались у кінному ладі. Такий підхід є цілком логічним для козацького кавалерійського полку, бійці якого мали в першу чергу готуватись до ведення бою

верхи на коні, але мушили бути здатними й до ведення пішого бою та виконання внутрішньої служби в частині.

Далі проаналізуємо які військово-прикладні заняття відігравали провідну роль у вишколі козаків.

Після відповідного співставлення отримуємо такі показники:

- 50% часу (11 годин) займало опанування тактики кінного бою;
- 25% часу (5,5 годин) припадало на опанування тактики бою у пішому ладі;
- До 13% часу (майже 3 години) виділено на індивідуальний вишкіл з володіння зброєю;
- До 7% часу (1,5 години) призначалось на заняття з індивідуальної кінної підготовки;
- До 7% часу (1,5 години) займало вивчення та закріплення знань військових статутів та військової теорії.

Таке співвідношення засвідчує абсолютну перевагу занять з військової тактики (75% часу), що є найважливішими з огляду на потреби бути готовим до реального бойового зіткнення. При цьому, мала місце подвійна перевага занять з опанування тактичних умінь у кінному ладі над подібними заняттями у пішому порядку.

Досить значною була й підготовка з володіння зброєю. Тут трохи переважали заняття з володіння шашкою, але й опанування навичок володіння вогнепальною зброєю теж було достатнім. До речі, навчання володінню зброєю не обмежувалось лише окремими індивідуальними заняттями. Поглиблення цих знань відбувалось й під час усіх тактичних занять, тобто мало місце змістовне опанування та закріплення навичок бойового застосування зброї як холодної, так і вогнепальної. Підкреслимо, що більшою мірою це стосувалось шашки, яка все ще залишалась основною зброєю козака-кіннотника. Причиною цього було те, що саме ведення бою у кінному ладі й вважалось основним завданням козацької кавалерії.

Зазначені реалії військово-прикладного вишколу козаків-пільговиків у кавалерійських полках II-ї черги є додатковим підтвердженням авторського висновку щодо існування умов для виникнення, розвитку та вдосконалення основ специфічного козацького бойового мистецтва (йдеться про володіння холодною зброєю). Цей висновок було здійснено на підставі комплексного огляду воєнізованого побуту та специфічної військової служби кубанських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. [13]

Повертаючись до аналізу наведених цифр відзначимо, що певну увагу у вишколі було приділено й заняттям з індивідуальної верхової їзди та опанування військових статутів, але ці напрямки, вочевидь, відігравали допоміжне значення.

До речі, зазначені основи військово-прикладної підготовки козаків-пільговиків впродовж тривалого періоду залишались стабільними. Про це свідчить і «Розклад занять» на період з 15.06 – до 01.08 1907 (на 48 днів), оголошений по II Таманському полку в наказі № 164 від 13 червня 1907 р. [14]. У цьому документі підтверджується збереження основних напрямків вишколу, що були детально проаналізовані раніше. Поряд із цим, мали місце й деякі уточнення та зміни:

- відмінялась індивідуальна кінна підготовка, замість якої відбувалось опанування навичок спішування в бою;
- на півгодини збільшувались заняття з вогневої підготовки;
- під час занять з військової теорії впроваджувались бесіди морально-етичного характеру, які мали проводитись з козаками особисто командири сотень.

Отже, бойова підготовка козаків у II Таманському полку мала чітке військово-прикладне спрямування. Поряд із цим, варто звернути увагу й на дотичні напрямки навчання у згаданому формуванні.

Перш за все, відзначимо існування досить цікавої практики майже щоденного проведення після вечері спільних хорових співів козаків кожної сотні [15]. На нашу

думку, це є виявом важливої української козацької традиції, що забезпечувала не лише посилення дружності між козаками сотні, але й засвідчувала їх повагу до своїх предків, героїчні й трагічні сторінки бойового життя яких зафіксували відповідні пісенні твори. До речі, згадану традицію співання козацьких пісень зберігали старі кубанські козаки до останніх років свого життя. Саме так поводитись вони в станиці Староменській Краснодарського Краю Російської Федерації ще й на початку 1970-х рр. [16].

Варто звернути увагу й на існування вихідних днів під час несення служби козаками. Підкреслимо, що окрім неділі, вихідними були й усі святкові дні за православним календарем. Тоді поряд із відпочинком козаки мусили під командою урядників відвідувати місцеві православні храми [17].

Окремо треба звернути увагу на факти відзначення днів народжень членів імператорської родини, що окрім святкувань та богослужінь супроводжувались і військовими парадом. Так, у наказі № 144 від 24.05.1907 по II Таманському полку оголошувалось про проведення військового параду на честь дня народження імператриці Олександри Федорівни [18]. При цьому, згаданий парад проводився на рівні всього військового гарнізону Мінська перед кафедральним собором. Для участі у параді виділялась окрема парадна команда від кожної військової частини (від II Таманського полку було направлено половину 6-ї сотні; інші козаки й офіцери не брали участі у параді, але мали бути в парадній уніформі).

Такі підходи вповні відповідали тогочасним реаліям буття в Російській імперії, де важливе місце посідала релігійність та намагання державних структур зберегти повагу й відчуття підданства правлячій династії зі сторони козацької спільноти.

Підсумовуючи можна зазначити, що у II Таманському кінному полку основний зміст бойового вишколу козаків залишався досить стабільним і змістовним. При цьому, його спрямування забезпечувало належне опанування та закріплення навичок і знань військово-прикладного характеру. Завдяки цьому козаки цієї пільгової категорії зберігали й вдосконалювали свою боєздатність відповідно до традиційних уявлень про козацьку військову службу з урахуванням уніфікованих вимог царату.

Звернемо увагу й на те, що представлений аналіз військово-прикладного вишколу козаків-пільговиків підтвердив висновки автора щодо наявності в козацькому воєнізованому середовищі умов для виникнення, збереження та розвитку специфічного військово-прикладного бойового мистецтва на основі володіння холодною зброєю.

Представлена стаття не вичерпує вивчення особливостей військової організації та підготовки козацьких пільгових частин II-ї черги Кубанського козацького війська на початку XX ст., а лише стимулює до подальшого опрацювання відповідної тематики у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

РЕЗЮМЕ Для казачьих формирований боевая подготовка всегда была актуальной. В начале XX века военная система казачьих формирований состояла из 3 возрастных уровней: 1-й, 2-й и 3-й очередей службы (две последние очереди были льготными). При этом, основная подготовка проводилась в частях 1-й очереди. Такое положение дел обусловило отсутствие в историографии детального анализа основ боевой подготовки казаков-льготников. В данной статье исследуются основные параметры военно-прикладной подготовки казаков 2-й очереди службы на примере II Таманского конного полка Кубанского казачьего войска в 1907-1908 гг. Подчеркнем, что Кубанское казачество в своей основе состояло из украинских казаков. О содержании боевого обучения свидетельствуют документы штаба полка, среди которых особо ценными являются материалы о распорядке дня и расписании занятий. На боевую подготовку ежедневно (кроме субботы и воскресенья) выделялось 4 часа (за неделю – 22 часа). Большую часть времени занимало обучение конному бою (55%). На обучение пехотному бою и ознакомлению с военной теорией и правом выделялось 45% времени.

Среди военно-прикладных дисциплин главное внимание уделялось тактике конного боя (50% времени) и тактике пехотного боя (25% времени). На другие дисциплины (индивидуальное владение холодным и огнестрельным оружием; конная езда; изучение уставов) выделялось 25% времени. Такие приоритеты подтверждают авторскую концепцию о существовании казачьего военно-прикладного боевого искусства в конце XIX – начале XX веков. Важное место отводилось и ежедневному хоровому пению, что соответствовало давним традициям украинских казаков. В воскресенья и церковные праздники казаки посещали местные православные храмы. Особое место занимало празднование именин членов императорской семьи (кроме отдыха и посещения храмов проводились воинские парады). Таким образом, в начале XX века военная подготовка кубанских казаков в льготных полках 2-й очереди была содержательной и соответствовала требованиям своего времени.

Ключевые слова: Кубанское казачество, боевая подготовка, II Таманский конный полк, сотня, боевое искусство, оружие.

Zadunajskyj V.V. Military-applied preparation Kuban Cossacks 2 nd stage service in the early twentieth century

SUMMARY For the Cossack units combat training has always been important. In the early twentieth century military system of Cossack units consisted of three age levels: 1st, 2nd and 3rd queuing service (the last two queues were discounted). At the same time, basic training was carried out in parts of the 1st stage. This situation resulted in the lack of a detailed analysis of the historiography of the basics of combat training Cossack beneficiaries. This article investigates the basic parameters of the military-applied preparation Cossacks 2 nd stage service as an example of the II Taman Cavalry Regiment of the Kuban Cossack troops in 1907-1908. Emphasizing that the Kuban Cossacks basically consisted of Ukrainian Cossacks. The content of the combat training documents show the regimental staff, among which are particularly valuable materials about the daily routine and practice schedule. On combat training every day (except Saturday and Sunday) allocated 4 hours (per week - 22 hours). A large part of the time was spent equestrian combat training (55%). Infantry combat training and familiarization with military theory and the right to allocate 45% of the time. Among the military-applied disciplines focus was on the battle tactics of equestrian (50% of the time), and the tactics of infantry combat (25% of the time). On the other disciplines (individual possession of weapons and firearms, horseback riding, study charters) allocated 25% of the time. These priorities support the author's concept of the existence of the Cossack military application of martial arts in the late XIX - early XX centuries. An important place was given to the daily choral singing, which corresponded to a long tradition of Ukrainian Cossacks. On Sundays and holy days Cossacks visited local Orthodox churches. A special place was occupied by celebration of birthday of the imperial family (except holiday and visit the temples military parades were held). Thus, in the early twentieth century military training Kuban Cossacks in grace the shelves of the 2nd line was a meaningful and consistent with the requirements of the time.

Keywords: Kuban Cossacks, combat training, II Taman Cavalry Regiment, cavalry squadron, martial arts, weapons

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XXI ст. [Текст] / В.Задунайський. – Донецьк: Норд-Прес – ДонНУ, 2006. – С. 84-85.
2. Щербина Ф.А. История Кубанского Казачьего Войска [Текст] / Ф.А. Щербина. – Москва: Вече, 2013. – 1250 с.
3. Авраменко А. М. Козацьке військо на Кубані [Текст] / А.М.Авраменко, Б.Є.Фролов, В.К.Чумаченко // Історія Українського Козацтва. Нариси: у 2 т. /

- Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін.. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. II. – С. 364-414; Малукало А. Кубанское казачье войско в 1860 – 1914 гг.: организация, система управления и функционирования, социально-экономический статус [Текст] / А. Малукало. – Краснодар: «Кубанькино», 2003. – 216 с.; Шахторин А.А. Подготовка казаков Кубанского казачьего войска во второй половине XIX – начале XX веков [Текст] / А.А. Шахторин. – Краснодар: КВВАУЛ, 2008. – 212 с.
4. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XXI ст. – 335 с.; Його ж: Рушниця у бойовій системі кубанських козаків (початок XX ст.) [Текст] / В. Задунайський // Історичні і політологічні дослідження / Гол. ред. П.В.Добров. – Донецьк, 2009. – № 2. – С. 58-64; Його ж: Шашка і кинджал у бойовому навчанні кубанських козаків (кінець XIX – початок XX ст.) [Текст] / В. Задунайський // Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії. Випуск 6. / Укл. А.М.Авраменко. – Краснодар-Київ: ЕДВІ, 2012. – С. 249-258; Його ж: Зимовий вишкіл у кавалерійських полках першої черги Кубанського козацтва на початку XX ст. (на прикладі I Полтавського кавалерійського полку взимку 1904-1905 рр.) [Текст] / В. Задунайський // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2012. – № 22 (235). – С. 119-126.
  5. ДАКК, ф. 396, оп. 1, спр. 9253, 653 арк.
  6. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. – С. 97.
  7. ДАКК, ф. 396, оп. 1, спр. 9253, арк. 16-48.
  8. Там само. – арк. 3.
  9. Там само. – арк. 153.
  10. «Із козацької минувшини» (спогади українських кубанських козаків) [Текст] // Упоряд. та ред. В.Задунайський. – Донецьк: ООО «Норд Компьютер», 2006. – С. 8-9.
  11. ДАКК, ф. 396, оп. 1, спр. 9253, арк. 607.
  12. Там само. – арк. 152.
  13. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. – С. 58-59, 61-68.
  14. ДАКК, ф. 396, оп. 1, спр. 9253, арк. 245.
  15. Там само. – арк. 153, 607.
  16. «Із козацької минувшини». – С. 27.
  17. ДАКК, ф. 396, оп. 1, спр. 9253, арк. 218, 235.
  18. Там само. – арк. 208.